

ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΦΕΥΓΟΥΝ ΚΙ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΜΕΝΟΥΝ

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατὰ οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Ξένη λογοτεχνία

Σύγχρονη ξένη λογοτεχνία – 374

Έλενα Φερράντε, *Αυτοί που φεύγουν κι αυτοί που μένουν*

Elena Ferrante, *Storia di chi fugge e di chi resta*

Μετάφραση: Δήμητρα Δότση

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια-διορθώσεις: Γιώργος Κασαπίδης

Σελιδοποίηση: Αλέξιος Δ. Μάστορης

Φιλμ-μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© Edizioni e/o, 2013

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2016

Πρώτη έκδοση στην ιταλική γλώσσα από τις εκδόσεις Edizioni e/o, Ρώμη, 2015

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Απρίλιος 2017

Κ.Ε.Τ. Α674 Κ.Ε.Π. 228/17

ISBN 978-960-16-7249-6

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665 – ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), Τ.Θ. 1213,

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15 – ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΕΛΕΝΑ ΦΕΡΡΑΝΤΕ

Αυτοί που φεύγουν κι αυτοί που μένουν

μυθιστόρημα

Μετάφραση από τα ιταλικά
ΔΗΜΗΤΡΑ ΔΟΤΣΗ

Η ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ
ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Η οικογένεια Τσερούλλο (η οικογένεια του τσαγκάρη):

Φερνάντο Τσερούλλο, τσαγκάρης, πατέρας της Λίλας. Δεν άφησε την κόρη του να συνεχίσει το σχολείο μετά το δημοτικό.

Νούντσια Τσερούλλο, μητέρα της Λίλας. Αν και βρίσκεται κοντά στην κόρη της, δεν έχει αρκετή επιρροή για να τη στηρίξει απέναντι στον πατέρα της.

*Ραφαέλλα Τσερούλλο, γνωστή ως Λίνα ή Λίλα. Γεννήθηκε τον Αύγουστο του 1944. Είναι εξήντα έξι ετών όταν εξαφανίζεται από τη Νάπολη χωρίς να αφήσει ίχνη πίσω της. Εξαιρετική μαθήτρια, στα δέκα της γράφει ένα διήγημα με τίτλο *Η γαλάζια νεράιδα*. Εγκαταλείπει το σχολείο μετά το δημοτικό και μαθαίνει το επάγγελμα του τσαγκάρη. Παντρεύεται πολύ νέα τον Στέφανο Καρράτσι και διαχειρίζεται με επιτυχία πρώτα το παντοπωλείο στην καινούρια γειτονιά και στη συνέχεια το κατάστημα υποδημάτων στην πλατεία ντέι Μάρτιρι. Στη διάρκεια των διακοπών της στην Ίσκια ερωτεύεται τον Νίνο Σαρρατόρε, για τον οποίο εγκαταλείπει τον σύζυγό της. Μετά το ναυάγιο της συμβίωσης με τον Νίνο και τη γέννηση του γιου της Τζεννάρο, η Λίλα εγκαταλείπει οριστικά τον Στέφανο, όταν ανακαλύπτει ότι ο άντρας της περιμένει παιδί από την Άντα*

Καππούτσο. Μετακομίζει μαζί με τον Έντσο Σκάννο στο Σαν Τζοβάννι α Τεντούτσο και αρχίζει να εργάζεται στην αλλα-ντοποιία του Μπρούνο Σοκκάβο.

Ρίνο Τσερούλλο, μεγάλος αδερφός της Λίλας, τσαγκάρης κι αυτός. Μαζί με τον πατέρα του Φερνάντο και χάρη στη Λίλα και στα χρήματα του Στέφανο Καρράτσι, στήνει την υποδηματοποιία Τσερούλλο. Παντρεύεται την αδερφή του Στέφανο, Πινούτσα Καρράτσι, με την οποία αποκτά έναν γιο, τον Φερντινάντο ή αλλιώς Ντίνο. Ο γιος της Λίλας θα πάρει το όνομά του, Ρίνο.
Άλλα παιδιά.

Η οικογένεια Γκρέκο (η οικογένεια του θυρωρού):

Έλενα Γκρέκο, η επονομαζόμενη Λενούτσα ή Λενού. Γεννημένη τον Αύγουστο του 1944, είναι η συγγραφέας αυτής της μακροσκελούς ιστορίας που διαβάζουμε. Η Έλενα αρχίζει να τη γράφει τη στιγμή που μαθαίνει ότι η παιδική της φίλη, Λίνα Τσερούλλο –την οποία μόνο εκείνη αποκαλεί Λίλα– έχει εξαφανιστεί. Μετά το δημοτικό, η Έλενα συνεχίζει τις σπουδές της με ολοένα και μεγαλύτερη επιτυχία· στο λύκειο, οι επιδόσεις της και η εύνοια της καθηγήτριας Γκαλιάνι τη βοηθούν να ξεπεράσει αλώβητη τη σύγκρουση που είχε με τον καθηγητή θεολογίας σχετικά με τον ρόλο του Αγίου Πνεύματος. Έπειτα από παρότρυνση του Νίνο Σαρρατόρε, με τον οποίο είναι κρυφά ερωτευμένη από μικρό κοριτσάκι ακόμα, και με την πολύτιμη βοήθεια της Λίλας θα γράψει ένα άρθρο γι' αυτή την αντιπαράθεση, το οποίο εντέλει δε θα δημοσιεύσει το περιοδικό με το οποίο συνεργάζεται ο Νίνο. Οι λαμπρές σπουδές της Έλενας θα στεφθούν με το πτυχίο από το Πανεπιστήμιο της Πίζας, όπου γνωρίζει και αρραβωνιάζεται τον Πιέτρο Αϊρότα, και με την έκδοση ενός μυθιστορήματος στο οποίο πραγματεύεται τη ζωή στη γειτονιά της και τις εφηβικές εμπειρίες που έζησε στην Ίσκια.

Πέππε, Τζάννι και Ελίζα, τα μικρότερα αδέρφια της Έλενας.

Ο πατέρας, θυρωρός στο δημαρχείο.

Η μητέρα, νοικοκυρά. Το κουτσό της βήμα κατατρώχει την Έλενα.

Η οικογένεια Καρράτσι (η οικογένεια του δον Ακίλλε):

Δον Ακίλλε Καρράτσι, ο δράκος των παραμυθιών, μαυραγορίτης, τοκογλύφος. Δολοφονήθηκε.

Μαρία Καρράτσι, σύζυγος του δον Ακίλλε, μητέρα του Στέφανο, της Πινούτσα και του Αλφόνσο. Εργάζεται στο παντοπωλείο της οικογένειας.

Στέφανο Καρράτσι, γιος του μακαρίτη δον Ακίλλε, σύζυγος της Λίλας. Διαχειρίζεται την περιουσία που του άφησε ο πατέρας του και με τον καιρό εξελίσσεται σε επιτυχημένο έμπορο, χάρη στα δύο προσοδοφόρα παντοπωλεία και στο κατάστημα υποδημάτων στην πλατεία ντέι Μάρτιρι, που ανοίγει μαζί με τους αδερφούς Σολάρα. Ανικανοποίητος από τον θυελλώδη γάμο του με τη Λίλα, συνάπτει σχέση με την Άντα Καππούτσο, με την οποία στη συνέχεια συζεί, όταν εκείνη μένει έγκυος και η Λίλα μετακομίζει στο Σαν Τζοβάννι α Τεντούτσο.

Πινούτσα, κόρη του δον Ακίλλε. Αρχικά, εργάζεται στο παντοπωλείο της οικογένειας και στη συνέχεια στο κατάστημα υποδημάτων. Παντρεύεται τον αδερφό της Λίλας, τον Ρίνο, με τον οποίο αποκτά έναν γιο, τον Φερντινάντο ή αλλιώς Ντίνο.

Αλφόνσο, γιος του δον Ακίλλε. Συμμαθητής της Έλενας. Είναι αρραβωνιασμένος με τη Μαρίζα Σαρρατόρε και αναλαμβάνει το κατάστημα υποδημάτων της πλατείας ντέι Μάρτιρι.

Η οικογένεια Πελούζο (η οικογένεια του μαραγκού):

Αλφρέντο Πελούζο, μαραγκός. Κομμουνιστής. Κατηγορήθηκε ότι σκότωσε τον δον Ακίλλε, καταδικάστηκε, φυλακίστηκε και πέθανε στη φυλακή.

Τζουζεππίνα Πελούζο, σύζυγος του Αλφρέντο. Εργάτρια στο καπνεργοστάσιο, έχει αφιερώσει τη ζωή της στα παιδιά της και στον έγκλειστο σύζυγό της. Μετά τον θάνατό του αυτοκτονεί.

Πασκουάλε Πελούζο, πρωτότοκος γιος του Αλφρέντο και της Τζουζεππίνα, οικοδόμος, στρατευμένος κομμουνιστής. Ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε την ομορφιά της Λίλας και της εξομολογήθηκε τον έρωτά του. Μισεί τους Σολάρα. Είχε δεσμό με την Άντα Καππούτσο.

Καρμέλα Πελούζο, θέλει να την αποκαλούν Κάρμεν. Αδερφή του Πασκουάλε, πωλήτρια σε υφασματάδικο και στη συνέχεια, έπειτα από παρέμβαση της Λίλας, υπάλληλος στο καινούριο παντοπωλείο του Στέφανο. Είχε μακροχρόνιο δεσμό με τον Έντσο Σκάννο, όμως εκείνος την εγκαταλείπει χωρίς να της δώσει καμία εξήγηση, μετά το τέλος της στρατιωτικής του θητείας. Στη συνέχεια, αρραβωνιάζεται τον ιδιοκτήτη του βενζιναδίκου στον κεντρικό δρόμο.

Άλλα παιδιά.

Η οικογένεια Καππούτσο (η οικογένεια της τρελής χήρας):

Μελίνα, συγγενής της Νούντσια Τσερούλλο, χήρα. Καθαρίζει τις σκάλες στις πολυκατοικίες της παλιάς γειτονιάς. Υπήρξε ερωμένη του Ντονάτο Σαρρατόρε, πατέρα του Νίνο. Οι Σαρρατόρε μετακόμισαν από τη γειτονιά εξαιτίας αυτής της σχέσης και έκτοτε η Μελίνα σχεδόν έχασε τα λογικά της.

Ο σύζυγος της Μελίνας ξεφόρτωνε τελάρα στη λαχαναγορά και πέθανε κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες.

Άντα Καππούτσο, κόρη της Μελίνας. Μικρή βοηθούσε τη μητέρα της να καθαρίζει σκάλες. Χάρη στη Λίλα, θα προσληφθεί ως πωλήτρια στο παντοπωλείο της παλιάς γειτονιάς. Είχε μακροχρόνιο δεσμό με τον Πασκουάλε Πελούζο και στη συνέχεια γίνεται ερωμένη του Στέφανο Καρράτσι. Όταν μένει έγκυος, πηγαίνει να ζήσει μαζί του. Από τη σχέση τους γεννιέται ένα κοριτσάκι, η Μαρία.

Αντόνιο Καππούτσο, αδερφός της Άντας, μηχανικός αυτοκινήτων. Είχε δεσμό με την Έλενα και ζηλεύει θανάσιμα τον Νίνο Σαρρατόρε. Ανησυχεί πολύ με την προοπτική της στρατιωτικής θη-

τείας, μα όταν η Έλενα απευθύνεται στους αδερφούς Σολάρα προκειμένου να πάρει απαλλαγή, εκείνος νιώθει βαθιά ταπεινωμένος και βάζει τέλος στη σχέση τους. Κατά τη διάρκεια του στρατιωτικού του παθαίνει έναν σοβαρό νευρικό κλονισμό και απολύεται νωρίτερα· μόλις επιστρέφει στη γειτονιά, η φτώχεια τον αναγκάζει να μπει στην υπηρεσία του Μικέλε Σολάρα, ο οποίος κάποια στιγμή τον στέλνει στη Γερμανία για μια μακρόχρονη μυστηριώδη δουλειά.

Άλλα παιδιά.

Η οικογένεια Σαρρατόρε (η οικογένεια του σιδηροδρομικού υπαλλήλου-ποιητή):

Ντονάτο Σαρρατόρε, σιδηροδρομικός υπάλληλος, ποιητής, δημοσιογράφος. Μεγάλος γυναικάς, υπήρξε εραστής της Μελίνας Καππούτσο. Όταν η Έλενα πηγαίνει διακοπές στην Ίσκια, φιλοξενούμενη στο ίδιο σπίτι όπου παραθερίζουν και οι Σαρρατόρε, αναγκάζεται να φύγει άρον άρον από το νησί για να γλιτώσει από τις σεξουαλικές παρενοχλήσεις του Ντονάτο. Το επόμενο καλοκαίρι όμως, η Έλενα, έρμαιο του πόνου της λόγω της σχέσης του Νίνο με τη Λίλα, ενδίδει. Για να ξορκίσει αυτή την υποτιμητική εμπειρία, η Έλενα την εξιστορεί στο βιβλίο της, το οποίο στη συνέχεια εκδίδεται.

Λίντια Σαρρατόρε, σύζυγος του Ντονάτο.

Νίνο Σαρρατόρε, το μεγαλύτερο από τα πέντε παιδιά του Ντονάτο και της Λίντιας. Απεχθάνεται τον πατέρα του. Υπήρξε εξαιρετικός μαθητής και διατηρεί μακροχρόνιο παράνομο δεσμό με τη Λίλα, ο οποίος καταλήγει σε μια σύντομη συμβίωση όταν εκείνη μένει έγκυος.

Μαρίζα Σαρρατόρε, αδερφή του Νίνο. Είναι αρραβωνιασμένη με τον Αλφόνσο Καρράτσι.

Πίνο, Κλέλια και Τσίρο Σαρρατόρε, τα μικρότερα παιδιά του Ντονάτο και της Λίντιας.

Η οικογένεια Σκάννο (η οικογένεια του μανάβη):

Νικόλα Σκάννο, μανάβης, πέθανε από πνευμονία.

Ασσουντα Σκάννο, σύζυγος του Νικόλα, πέθανε από καρκίνο.

Έντσο Σκάννο, γιος του Νικόλα και της Ασσουντα, μανάβης κι αυτός. Η Λίλα τον συμπαθεί από τότε που ήταν παιδιά. Ο Έντσο ήταν για χρόνια αρραβωνιασμένος με την Κάρμεν Πελούζο, την οποία όμως εγκαταλείπει εντελώς ανεξήγητα, όταν τελειώνει τη στρατιωτική του θητεία. Φαντάρος ακόμα, αφοσιώνεται στη μελέτη και παίρνει δίπλωμα μηχανικού. Όταν η Λίλα αποφασίζει να εγκαταλείψει οριστικά τον Στέφανο, αναλαμβάνει εκείνη και τον γιο της Τζεννάρο και πηγαίνουν να ζήσουν όλοι μαζί στο Σαν Τζοβάννι α Τεντούτσο.

Άλλα παιδιά.

Η οικογένεια Σολάρα (η οικογένεια του ιδιοκτήτη του ομώνυμου καφέ-ζαχαροπλαστείου):

Σίλβιο Σολάρα, ιδιοκτήτης του καφέ-ζαχαροπλαστείου, βασιλοφασίστας, μέλος της Καμόρρα, έχει αναλάβει τις παράνομες δοσοληψίες στη γειτονιά. Έφερε αντιρρήσεις για την ίδρυση του υποδηματοποιείου Τσερούλλο.

Μανουέλα Σολάρα, σύζυγος του Σίλβιο, τοκογλύφος. Το κόκκινο τεφτέρι της είναι ο φόβος και ο τρόμος της γειτονιάς.

Μαρτσέλλο και Μικέλε Σολάρα, γιοι του Σίλβιο και της Μανουέλας. Νταήδες, δεσποτικοί, αλλά παρ' όλα αυτά τους αγαπάνε τα κορίτσια της γειτονιάς, εκτός φυσικά από τη Λίλα. Ο Μαρτσέλλο ερωτεύεται τη Λίλα, αλλά εκείνη τον απορρίπτει. Ο Μικέλε, κατά τι μικρότερος από τον Μαρτσέλλο, είναι πιο ψυχρός, πιο έξυπνος, πιο βίαιος. Είναι αρραβωνιασμένος με την Τζιλιόλα, την κόρη του ζαχαροπλάστη, αλλά με τον καιρό αποκτά μια νοσηρή εμμονή με τη Λίλα.

Η οικογένεια Σπανιουόλο (η οικογένεια του ζαχαροπλάστη):

Ο κύριος Σπανιουόλο, ζαχαροπλάστης στο καφέ-ζαχαροπλαστείο
Σολάρα.

Ρόζα Σπανιουόλο, σύζυγος του ζαχαροπλάστη.

Τζιλιόλα Σπανιουόλο, κόρη του ζαχαροπλάστη, αρραβωνιαστικιά
του Μικέλε Σολάρα.

Άλλα παιδιά.

Η οικογένεια Αϊρότα:

Γκουίντο Αϊρότα, καθηγητής ελληνικής λογοτεχνίας.

Αντέλε, η σύζυγός του. Συνεργάζεται με τον εκδοτικό οίκο του Μι-
λάνου που θα εκδώσει το μυθιστόρημα της Έλενας.

Μαριαρόζα Αϊρότα, πρωτότοκη κόρη, καθηγήτρια Ιστορίας της
Τέχνης στο Μιλάνο.

Πιέτρο Αϊρότα, συμφοιτητής της Έλενας και αρραβωνιαστικός της,
προορίζεται για μια λαμπρή πανεπιστημιακή καριέρα.

Οι εκπαιδευτικοί:

Φερράρο, δάσκαλος και βιβλιοθηκάριος. Όταν η Λίλα και η Έλε-
να ήταν μικρές, βράβευσε και τις δύο καθότι συστηματικές ανα-
γνώστριες.

Ολιβιέρο, δασκάλα. Η πρώτη που αντιλήφθηκε τις ικανότητες της
Λίλας και της Έλενας. Στα δέκα της, η Λίλα έγραψε ένα σύ-
ντομο διήγημα με τίτλο *Η γαλάζια νεράιδα*, που άρεσε πολύ
στην Έλενα κι εκείνη με τη σειρά της το έδωσε στην Ολιβιέρο
να το διαβάσει. Η δασκάλα όμως, θυμωμένη που οι γονείς της
Λίλας αποφάσισαν να μη στείλουν την κόρη τους στο γυμνά-
σιο, δεν εξέφερε ποτέ άποψη για το διήγημα αυτό. Σταμάτησε
μάλιστα να ασχολείται με τη Λίλα και επικεντρώθηκε μόνο
στην Έλενα και στην πορεία της. Πεθαίνει ύστερα από μακρό-
χρονη ασθένεια, λίγες μέρες μετά την αποφοίτηση της Έλενας.
Τζεράτσε, καθηγητής λυκείου.

Γκαλιάνι, καθηγήτρια λυκείου. Καλλιεργημένη εκπαιδευτικός, κομμουνίστρια. Μαγεύεται μεμιάς από την ευφυΐα της Έλενας. Της δανείζει βιβλία, την προστατεύει στη διαμάχη της με τον θεολόγο και την καλεί στο σπίτι της σε μια γιορτή των παιδιών της. Οι σχέσεις τους ψυχραίνονται, όταν ο Νίνο εγκαταλείπει τη Νάντια, παρασυρμένος από το πάθος του για τη Λίλα.

Άλλα πρόσωπα:

Τζίνο, ο γιος του φαρμακοποιού. Το πρώτο αγόρι της Έλενας.

Νέλλα Ινκάρντο, ξαδέρφη της δασκάλας Ολιβιέρο. Μένει στο Μπαράνο, στη νήσο Ίσκια, και τα καλοκαίρια νοικιάζει μερικά δωμάτια του σπιτιού της στην οικογένεια Σαρρατόρε. Μια χρονιά φιλοξένησε την Έλενα που παραθερίζε εκεί.

Αρμάντο, φοιτητής ιατρικής, γιος της καθηγήτριας Γκαλιάνι.

Νάντια, μαθήτρια, κόρη της καθηγήτριας Γκαλιάνι και το κορίτσι του Νίνο, ο οποίος την εγκαταλείπει με ένα γράμμα που της στέλνει από την Ίσκια, όταν ερωτεύεται τη Λίλα.

Μπρούνο Σοκκάβο, φίλος του Νίνο Σαρρατόρε και γιος ενός πλούσιου βιομήχανου από το Σαν Τζοβάννι α Τεντούτσο της Νάπολης. Προσφέρει δουλειά στη Λίλα στην αλλαντοποιία της οικογένειάς του.

Φράνκο Μάρι, φοιτητής. Το αγόρι της Έλενας τα πρώτα χρόνια του πανεπιστημίου.

Ενδιάμεσα χρόνια

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΟΡΑ που είδα τη Λίλα ήταν πριν από πέντε χρόνια, τον χειμώνα του 2005. Περπατούσαμε νωρίς το πρωί στον κεντρικό δρόμο και, όπως συνέβαινε πλέον από χρόνια, αισθανόμασταν άβολα. Θυμάμαι ότι μιλούσα μόνο εγώ: εκείνη σιγοτραγουδούσε, χαιρετούσε κόσμο που ούτε καν της απαντούσε και τις σπάνιες φορές που με διέκοπτε, άρθρωνε μόνο κάτι επιφωνήματα, χωρίς καμία προφανή σύνδεση με όσα έλεγα. Με το πέραςμα του χρόνου είχαν συμβεί διάφορα δυσάρεστα γεγονότα, ορισμένα μάλιστα φρικτά, και για να ξαναβρούμε τον δρόμο της αλλοτινής μας εμπιστοσύνης, θα έπρεπε να εξομολογηθούμε η μία στην άλλη κρυφές μας σκέψεις, μόνο που εγώ δεν είχα τη δύναμη να βρω τα κατάλληλα λόγια κι εκείνη, που μάλλον είχε τη δύναμη, δεν είχε τη διάθεση, δεν έβλεπε τον λόγο.

Την αγαπούσα όμως πολύ, κι όποτε ερχόμουν στη Νάπολη, προσπαθούσα πάντοτε να τη βλέπω, παρότι, οφείλω να ομολογήσω, τη φοβόμουν κάπως. Είχε αλλάξει πολύ. Τώρα πια τα σημάδια των γηρατειών ήταν εμφανή πάνω μας, μα ενώ εγώ πάλευα με την τάση μου να παίρνω βάρος, εκείνη ήταν διαρκώς πετσί και κόκαλο. Είχε κοντά μαλλιά που

τα έκοβε μόνη της, κατάλευκα, όχι από επιλογή αλλά από αμέλεια. Το βαθιά ρυτιδιασμένο της πρόσωπο θύμιζε όλο και περισσότερο εκείνο του πατέρα της. Την έπιανε νευρικό γέλιο, σχεδόν σαν στρίγκλισμα, και μιλούσε φωναχτά. Χειρονομούσε διαρκώς, δίνοντας στις κινήσεις της μια τόσο άγρια αποφασιστικότητα, που έμοιαζε λες και ήθελε να κόψει στα δύο τα κτίρια, τον δρόμο, τους περαστικούς, εμένα.

Βρισκόμασταν στο ύψος του δημοτικού σχολείου, όταν ένας άγνωστός μου νεαρός μάς προσπέρασε αλαφιασμένος και της φώναξε ότι σε μια πρασιά δίπλα στην εκκλησία είχε βρεθεί το πτώμα μιας γυναίκας. Σπεύσαμε αμέσως στο πάρκο και η Λίλα με παρέσυρε στο πηγαδάκι των περιέργων, ανοίγοντας δρόμο φουριόζα. Η γυναίκα ήταν πεσμένη στο πλάι, εξαιρετικά χοντρή, και φορούσε ένα σκούρο πράσινο παλαιικό αδιάβροχο. Η Λίλα την αναγνώρισε αμέσως, εγώ όχι: ήταν η παιδική μας φίλη, η Τζιλιόλα Σπανιουόλο, η πρώην σύζυγος του Μικέλε Σολάρα.

Είχα δεκαετίες να τη δω. Το όμορφο πρόσωπό της είχε αλλοιωθεί, οι αστράγαλοί της είχαν γίνει τεράστιοι. Τα μαλλιά της, κάποτε καστανά, τώρα είχαν το κόκκινο της φωτιάς, μακριά όπως τα είχε από μικρή αλλά αραιά, λυμένα πάνω στο ανασκαλεμένο χώμα. Μονάχα στο ένα πόδι φορούσε ένα παπούτσι με χαμηλό τακούνι, χλιοφθαρμένο· το άλλο ήταν μέσα σε μια γκριζα μάλλινη κάλτσα, τρυπημένη στο μεγάλο δάχτυλο, το άλλο παπούτσι ήταν πεταμένο κάνα μέτρο πιο κει, λες και το είχε βγάλει κλοτσώντας από πόνο ή φόβο. Ξέσπασα σε κλάματα. Η Λίλα με κοίταξε ενοχλημένη.

Καθισμένες σ' ένα παγκάκι λίγο πιο κει, περιμέναμε σιωπηλές να πάρουν την Τζιλιόλα. Για την ώρα κανείς δεν ήξερε τι της είχε συμβεί, πώς είχε πεθάνει. Πήγαμε στο σπίτι

της Λίλας, το παλιό μικρό πατρικό της διαμέρισμα όπου ζούσε τώρα με τον γιο της, τον Ρίνο. Μιλήσαμε για τη φίλη μας, μου είπε άσχημα πράγματα, για τη ζωή που έκανε, τις απαιτήσεις της, τη δολιότητά της. Τώρα όμως εγώ ήμουν εκείνη που δεν μπορούσε να ακούσει· σκεφτόμουν εκείνο το πρόσωπο πλαγιασμένο στο χώμα, τα αραιά μακριά της μαλλιά, τις ασπριδερές κηλίδες στο κρανίο της. Πόσες γυναίκες με τις οποίες είχαμε μεγαλώσει μαζί είχαν φύγει από τη ζωή, είχαν εξαφανιστεί από προσώπου γης επειδή αρρώστησαν, επειδή το νευρικό τους σύστημα δεν άντεξε το σμυριδόπανο των μαρτυριών, επειδή είχε χυθεί το ίδιο τους το αίμα. Μείναμε για λίγο στην κουζίνα απαθείς, καμία από τις δύο δεν έλεγε να μαζέψει το τραπέζι, κι ύστερα ξαναβγήκαμε.

Ο ήλιος της όμορφης χειμωνιάτικης μέρας χάριζε μια γαλήνια μορφή στα πράγματα. Η παλιά γειτονιά, σε αντίθεση με εμάς, είχε μείνει ίδια κι απαράλλαχτη. Αντιστέκονταν ακόμα τα γκριζα χαμηλά σπίτια, η αυλή των παιχνιδιών μας, ο κεντρικός δρόμος, τα μαύρα στόματα του τούνελ και η βία. Το γύρω τοπίο όμως είχε αλλάξει. Η πρασινωπή έκταση στους βάλτους δεν υπήρχε πια, η παλιά κονσερβοποιία είχε εξαφανιστεί. Στη θέση τους υπήρχαν οι λάμπες των γυάλινων ουρανοξυστών, αλλοτινά σημάδια ενός λαμπρού μέλλοντος, στο οποίο κανείς δεν πίστεψε ποτέ. Με το πέρασμα του χρόνου είχα καταγράψει όλες τις αλλαγές, κάποιες φορές με περιέργεια, αν και πιο συχνά αφηρημένα. Όταν ήμουν μικρή, φανταζόμουν πως μακριά από τη γειτονιά μας, η Νάπολη έκρυβε θαυμαστά πράγματα. Για παράδειγμα, πριν από δεκαετίες είχα εντυπωσιαστεί από τον ουρανοξύστη του κεντρικού σταθμού, από το πώς έχτιζαν όροφο τον όροφο εκείνο τον σκελετό μιας οικοδομής που τότε μας φαινόταν πα-

νύφηλη, πλάι στον μεγαλειώδη σιδηροδρομικό σταθμό. Πόσο σάστιζα όταν περνούσα από την πλατεία Γκαριμπάλντι: κοίτα πόσο ψηλός είναι, έλεγα στη Λίλα, στην Κάρμεν, στον Πασκουάλε, στην Άντα, στον Αντόνιο, σε όλους τους φίλους εκείνης της εποχής με τους οποίους πήγαινα στη θάλασσα, κοντά στις πλούσιες γειτονιές. Εκεί πάνω, σκεφτόμουν, κοιτούν οι άγγελοι και ατενίζουν όλη την πόλη. Πόσο θα μου άρεσε να σκαρφαλώσω, να φτάσω ως την κορυφή. Ήταν ο δικός μας ουρανοξύστης, παρότι βρισκόταν μακριά από τη γειτονιά μας, και τον βλέπαμε να μεγαλώνει μέρα με τη μέρα. Οι εργασίες όμως σταμάτησαν. Όταν επέστρεφα στο σπίτι μου από την Πίζα, ο ουρανοξύστης του σταθμού για μένα δεν ήταν πια σύμβολο μιας κοινωνίας που ανανεωνόταν, μα ένα ακόμα μνημείο αναποτελεσματικότητας.

Εκείνη την περίοδο είχα πειστεί πως δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά μεταξύ της γειτονιάς μου και της Νάπολης: οι κακουχίες γλιστρούσαν από τη μία στην άλλη αδιάκοπα. Κάθε φορά που επέστρεφα, έβρισκα μια άνευρη πόλη που δεν άντεχε τις εναλλαγές των εποχών, τη ζέστη, το κρύο, κυρίως τις καταιγίδες. Μια φορά πλημμύρισε ο σταθμός της πλατείας Γκαριμπάλντι, την άλλη γκρεμίστηκε η στοά μπροστά από το μουσείο και μία άλλη φορά έγιναν κατολισθήσεις, κόπηκε το ρεύμα και δεν έλεγαν να το ξανασυνδέσουν. Στο μυαλό μου έβλεπα σκοτεινούς δρόμους όπου ελλόχευαν κίνδυνοι, αυτοκίνητα να κυκλοφορούν όλο και πιο άναρχα, ξεχαρβαλωμένα λιθόστρωτα, μεγάλες λακκούβες. Οι βουλωμένοι βόθροι ανάβλυζαν, πλημμύριζαν. Υδάτινες λάβες με βοθρολύματα, σκουπίδια και μικρόβια χύνονταν στη θάλασσα από τους λόφους, κατακλυσμένους από καινούριες, σαθρές οικοδομές, ή διάβρωναν τον από κάτω κόσμο. Οι άν-

θρωποι πέθαιναν από αμέλεια, από διαφθορά, από καταπίεση και όμως, σε κάθε εκλογική αναμέτρηση έδιναν την ενθουσιώδη τους συναίνεση στους πολιτικούς που τους έκαιναν τον βίο αβίωτο. Μόλις κατέβαινα από το τρένο, κυκλοφορούσα επιφυλακτική στα μέρη όπου είχα γεννηθεί, φροντίζοντας να μιλάω πάντα στα ναπολιτάνικα, σαν να διαλαλούσα είμαι δική σας, μη μου κάνετε κακό.

Αφότου αποφοίτησα, αφότου έγραφα πυρετωδώς ένα διήγημα το οποίο εντελώς απρόσμενα, μέσα σε λίγους μήνες, έγινε βιβλίο, ο κόσμος από τον οποίο προερχόμουν φάνταζε ακόμη χειρότερος στα μάτια μου. Ενώ στην Πίζα και στο Μιλάνο ένιωθα όμορφα, μερικές φορές μάλιστα ίσως κι ευτυχισμένη, όποτε επέστρεφα στην πόλη μου, φοβόμουν πως κάποιο απρόοπτο θα με εμπόδιζε να της ξεφύγω, πως θα αναγκαζόμουν να στερηθώ ό,τι είχα κατακτήσει. Δε θα μπορούσα να ξαναδώ τον Πιέτρο, τον οποίο πολύ σύντομα θα παντρευόμουν· θα έκλειναν για μένα οι πόρτες των περιποιημένων γραφείων του εκδοτικού οίκου· θα ήταν αδύνατον πλέον να χαρώ την αβρότητα της Αντέλε, της μέλλουσας πεθεράς μου, μιας μητέρας που ποτέ δε γνώρισα στο πρόσωπο της δικής μου. Από παλιά κιόλας, η πόλη μου μου φαινόταν ασφυκτικά γεμάτη, ένας όχλος που απλωνόταν από την πλατεία Γκαριμπάλντι ως τη Φορτσέλλα, την Ντουκέσκα, τη Λαβινάιο, τη Ρεττιφίλο. Στα τέλη του Εξήντα είχα την αίσθηση ότι το πλήθος είχε αυξηθεί και ότι η έλλειψη ανεκτικότητας, η επιθετικότητα άπλωναν ανεξέλεγκτα τα πλοκάμια της. Ένα πρωί έφτασα στην οδό Μετζοκαννόνε, εκεί όπου πριν από μερικά χρόνια δούλευα πωλήτρια σ' ένα βιβλιοπωλείο. Πήγα από περιέργεια να ξαναδώ το μέρος όπου κάποτε έβγαζα το ψωμί μου, κυρίως όμως για να ρίξω

μια ματιά στο πανεπιστήμιο που δεν είχα δει ποτέ από κοντά. Ήθελα να το συγκρίνω μ' εκείνο της Πίζας, τη Σκουόλα Νορμάλε, ευχόμενοι μάλιστα να συναντήσω τα παιδιά της καθηγήτριας Γκαλιάνι –τον Αρμάντο και τη Νάντια– και να καμαρώσω για όσα είχα καταφέρει. Όμως ο δρόμος, οι πανεπιστημιακοί χώροι μού προκαλούσαν εκνευρισμό· ήταν κατάμεστοι από φοιτητές της Νάπολης, της επαρχίας και όλου του Νότου, νέους καλοντυμένους, φασαριόζους, γεμάτους αυτοπεποίθηση και παιδιά με άξεστους τρόπους και συνάμα δουλική συμπεριφορά. Στριμώχνονταν στις εισόδους, μέσα στις αίθουσες, μπροστά από τις κοσμοπλημμυρισμένες γραμματείες καβγαδίζοντας συχνά πυκνά. Εντελώς ξαφνικά, τρεις τέσσερις πιάστηκαν στα χέρια λίγα μέτρα μακριά μου, λες και ακούσε να αντικρίσει ο ένας τον άλλο για να ξεσπάσουν σε βρισιές και γρονθοκοπήματα, ένα αντρικό μένος που ούρλιαζε τη λύσσα του για αίμα, σε μια διάλεκτο που ακόμη κι εγώ η ίδια μετά βίας καταλάβαινα. Έφυγα κακήν κακώς, λες και κάτι απειλητικό με είχε αγγίξει σ' ένα μέρος που το θεωρούσα ασφαλές, κατοικημένο μονάχα από καλοπροαίρετες προθέσεις.

Με λίγα λόγια, είχα την αίσθηση πως τα πράγματα χειροτέρευαν χρόνο με τον χρόνο. Εκείνη τη βροχερή εποχή, η πόλη για μία ακόμη φορά ράγισε, ένα ολόκληρο κτίριο έγειρε στο πλάι, σαν άνθρωπος που ακουμπά στο σαρακοφωγμένο μπράτσο μια παλιάς πολυθρόνας και το μπράτσο υποχωρεί. Νεκροί, τραυματίες. Και φωνές, ξύλο, καπνογόνα. Ήταν λες και μες στα σπλάχνα της η πόλη επώαζε ένα μένος που δεν μπορούσε να αναδυθεί, κι έτσι την κατέτρωγε ή έσκαγε σε επιφανειακές φλύκταινες, γεμάτες δηλητήριο εναντίον όλων, παιδιών, ενηλίκων, ηλικιωμένων, ανθρώ-

πων από άλλες πόλεις, Αμερικάνων του NATO, τουριστών κάθε εθνικότητας, των ίδιων των Ναπολιτάνων. Πώς να αντέξεις σε αυτό τον τόπο της ασυδοσίας και του κινδύνου, στην περιφέρεια, στο κέντρο, στους λόφους, κάτω από τον Βεζούβιο; Πόσο άσχημη εντύπωση μου έκανε το Σαν Τζοβάννι α Τεντούτσο, το ταξίδι μου μέχρι να φτάσω σ' αυτή τη συνοικία. Πόσο άσχημη εντύπωση μου έκανε το εργοστάσιο όπου δούλευε η Λίλα, αλλά και η ίδια η Λίλα με τον μικρό της γιο, η Λίλα η οποία ζούσε σ' ένα άθλιο κτίριο μαζί με τον Έντσο, αν και δεν κοιμούνταν μαζί. Μου είπε ότι εκείνος ήθελε να σπουδάσει ηλεκτρονικούς υπολογιστές κι ότι εκείνη προσπαθούσε να τον βοηθήσει. Μου είχε εντυπωθεί η φωνή της που προσπαθούσε να διαγράψει το Σαν Τζοβάννι, τα σαλάμια, τη δυσωδία του εργοστασίου, την κατάστασή της, προφέροντας με προσποιητή αυθεντία ονόματα όπως: Κέντρο Κυβερνητικής του Πανεπιστημίου του Μιλάνου, Σοβιετικό Κέντρο για την εφαρμογή των υπολογιστών στις κοινωνικές επιστήμες. Ήθελε να με κάνει να πιστέψω ότι σύντομα ένα παρόμοιο κέντρο θα γεννιόταν και στη Νάπολη. Σκέφτηκα: Πιθανότατα στο Μιλάνο, σίγουρα στη Σοβιετική Ένωση, όχι όμως εδώ, εδώ δεν είναι παρά μια τρέλα του ανεξέλεγκτου μυαλού σου, στην οποία παρασύρεις και τον άμοιρο, τον αφοσιωμένο Έντσο. Καλύτερα να φεύγαμε. Να το βάζαμε στα πόδια μια για πάντα, μακριά από τη ζωή που ζούσαμε αφότου ήρθαμε στον κόσμο. Να μείνουμε σε σωστά οργανωμένες πόλεις όπου πράγματι όλα ήταν πιθανά. Εγώ όντως είχα δραπετεύσει. Μόνο και μόνο για να ανακαλύψω όμως, τις δεκαετίες που θα ακολουθούσαν, ότι είχα κάνει λάθος, ότι ήταν μια αλυσίδα με ολοένα και πιο μεγάλους κρίκους: η γειτονιά παρέπεμπε στην πόλη, η πόλη στην

Ιταλία, η Ιταλία στην Ευρώπη, η Ευρώπη σε ολόκληρο τον πλανήτη. Ακόμη και σήμερα έχω την ίδια άποψη: δεν είναι άρρωστη η γειτονιά μας ούτε και η Νάπολη, άρρωστη είναι η υδρόγειος σφαίρα, άρρωστο είναι το σύμπαν ή τα σύμπαντα. Και το πόσο επιδέξιοι είμαστε εξαρτάται απ' το αν κρύβουμε από τους άλλους μα και απ' τον ίδιο μας τον εαυτό την αληθινή κατάσταση των πραγμάτων.

Μίλησα γι' αυτό στη Λίλα εκείνο το μεσημέρι, τον χειμώνα του 2005, με έμφαση, σαν να ήθελα να επανορθώσω. Ήθελα να της αναγνωρίσω ότι είχε καταλάβει τα πάντα από παιδί, χωρίς ποτέ να μετακινηθεί από τη Νάπολη. Μα ντράπηκα σχεδόν αμέσως, ένιωσα στα λόγια μου την οργισμένη απαισιοδοξία κάποιου που γερνά, το ύφος που –το ήξερα– εκείνη απεχθανόταν. Και πράγματι αποκάλυψε τα γερασμένα της δόντια με ένα χαμόγελο σαν νευρική γκριμάτσα και μου είπε:

«Παριστάνεις την έξυπνη, με βομβαρδίζεις με αποφθέγματα; Τι θες να κάνεις; Θες να γράφεις για μας; Θες να γράφεις για μένα;».

«Όχι».

«Πες την αλήθεια».

«Θα ήταν πολύ περίπλοκο».

«Το σκέφτηκες όμως, το σκέφτεσαι ακόμα».

«Λίγο, ναι».

«Πρέπει να μ' αφήσεις στην ησυχία μου, Λενού. Όλους μας πρέπει να μας αφήσεις στην ησυχία μας. Εμείς πρέπει να εξαφανιστούμε, δεν αξίζουμε τίποτα, ούτε η Τζιλιόλα ούτε εγώ, κανείς».

«Δεν είναι αλήθεια».

Έκανε μια γκριμάτσα δυσαρέσκειας και με περιεργά-

στηκε με τις κόρες των ματιών της που ίσα ίσα φαίνονταν, με χείλη μισόκλειστα.

«Εντάξει» είπε «γράψε, αν το θες στ' αλήθεια, γράψε για την Τζιλιόλα, για όποιον σου κατέβει. Όχι όμως για μένα, μην τολμήσεις, θέλω να μου το υποσχεθείς».

«Δε θα γράψω για κανέναν ούτε για σένα».

«Πρόσεχε, γιατί θα σε παρακολουθώ».

«Α ναι;»

«Θα 'ρθω να ψάξω στον υπολογιστή σου, θα διαβάσω τα αρχεία και θα τα σβήσω».

«Ναι, καλά».

«Γιατί, νομίζεις ότι δεν είμαι ικανή;»

«Ξέρω πολύ καλά ότι είσαι. Γνωρίζω όμως να φυλάγομαι».

Γέλασε με τον παλιό της γνωστό τρόπο.

«Από μένα όχι».

2

Δεν ξέχασα ποτέ αυτές τις τρεις λέξεις, ήταν το τελευταίο πράγμα που μου είπε: *από μένα όχι*. Εδώ κι εβδομάδες, πλέον, γράφω πυρετωδώς, δίχως να χάνω χρόνο, ξανακοιτάζοντας το κείμενό μου. Εάν η Λίλα είναι ακόμη ζωντανή—φραντάζομαι καθώς πίνω τον καφέ μου και κοιτάζω τον Πάδο που παφλάζει πάνω στους πυλώνες της γέφυρας Πριγκίπισσα Ισαβέλλα— δε θα αντέξει, θα έρθει να ψάξει τον υπολογιστή μου, θα διαβάσει, κι έτσι στρυφνή γριά που είναι, θα εκνευριστεί που αθέτησα την υπόσχεσή μου, θα θέλει να χώσει τη μύτη της, θα διορθώσει, θα προσθέσει, θα ξεχάσει

τη μανία της να εξαϋλωθεί. Ύστερα ξεπλένω το φλιτζάνι μου, πλησιάζω στο γραφείο, ξαναρχίζω να γράφω ξεκινώντας από κείνη την παγωμένη άνοιξη στο Μιλάνο, ένα βράδυ πριν από σαράντα χρόνια και βάλε, σ' εκείνο το βιβλιπωλείο, τότε που ο άντρας με τα χοντρά γυαλιά μίλησε με σαρκασμό για μένα και για το βιβλίο μου μπροστά σε όλους κι εγώ του απάντησα κάπως συγκεχυμένα, τρέμοντας. Ωσπου, ξαφνικά, σηκώθηκε ο Νίνο Σαρρατόρε, αγνώριστος σχεδόν με το ατμηέλητο κατάμαυρο μούσι του, και επιτέθηκε με σφοδρότητα στον άνθρωπο που τα είχε βάλει μαζί μου. Από κείνη τη στιγμή, ολάκερος ο εαυτός μου βάλθηκε να φωνάζει σιωπηρά το όνομά του – πόσος καιρός ήταν που είχα να τον δω, τέσσερα ή πέντε χρόνια;– και παρότι είχα παγώσει από την ένταση, ένιωσα να φουντώνω.

Μόλις ο Νίνο ολοκλήρωσε την παρέμβασή του, ο άντρας με μια ευγενική κίνηση ζήτησε την άδεια να απαντήσει. Προφανώς, ένιωθε πως είχε προσβληθεί, όμως ήμουν τόσο ταραγμένη από τα έντονα συναισθήματά μου, ώστε δεν κατάλαβα αμέσως το γιατί. Είχα ασφαλώς αντιληφθεί ότι ο Νίνο με την παρέμβασή του είχε μεταφέρει την περί λογοτεχνίας συζήτηση στην πολιτική, και μάλιστα με επιθετικό τρόπο, σχεδόν αναιδής. Παρ' όλα αυτά, εκείνη τη στιγμή δεν πολυέδωσα σημασία, αδυνατούσα να συγχωρέσω τον εαυτό μου που δεν όρθωσα το ανάστημά μου, που στάθηκα ανεπαρκής μπροστά σ' εκείνο το καλλιεργημένο κοινό. Κι όμως ήμουν πολύ καλή. Στο λύκειο, αντιστάθμιζα τη μειονεκτική μου θέση προσπαθώντας να γίνω όπως η καθηγήτρια Γκαλιάνι, και μάλιστα είχα οικειοποιηθεί το ύφος της, τη γλώσσα της. Στην Πίζα αυτό το γυναικείο πρότυπο δεν ήταν αρκετό· εκεί είχα να κάνω με πολύ πιο εκπαιδευμένους ανθρώπους. Ο Φράνκο, ο Πιέτρο, όλοι οι

φοιτητές που διέπρεπαν και φυσικά οι διακεκριμένοι καθηγητές του Πανεπιστημίου Νορμάλε εκφράζονταν περίπλοκα, έγραφαν με επιτηδευμένα τεχνάσματα, είχαν μια ικανότητα κατηγοριοποίησης, μια λογική διαύγεια που δε διέθετε η Γκαλιάνι. Εγώ όμως εκπαιδεύτηκα πώς να γίνω σαν εκείνους. Και συχνά τα κατάφερα, είχα την αίσθηση ότι δάμαζα σε τέτοιο βαθμό τις λέξεις, που σάρωνα διά παντός την αντίφαση της ύπαρξής μου σε αυτό τον κόσμο, την έκρηξη των συναισθημάτων, τις ασθματικές συζητήσεις. Με λίγα λόγια, μπορούσα πλέον να ανατρέχω σε έναν τρόπο ομιλίας και γραφής –μέσω μιας εκλεπτυσμένης γλώσσας, μιας διεξοδικής και περισπούδαστης ανάλυσης, με την παράθεση αλλεπάλληλων επιχειρημάτων και πάντα με επίσημα εύσχημο ύφος– ο οποίος απέβλεπε στη συντριβή του συνομιλητή μου, στερώντας του κάθε διάθεση για οποιαδήποτε αντιλογία. Εκείνο το βράδυ όμως τα πράγματα δεν έγιναν όπως έπρεπε. Στην αρχή με τρώμαξε η Αντέλε και οι φίλοι της, που φανταζόμουν ότι ήταν πολύ ψαγμένοι αναγνώστες, ύστερα ήρθε η σειρά του άντρα με τα χοντρά γυαλιά. Είχα γίνει και πάλι το φιλόπονο κοριτσάκι από τη φτωχογειτονιά της Νάπολης, η κόρη του θυρωρού με τη χαρακτηριστική προφορά του Νότου, που σάστιζε ακόμη και η ίδια με τον εαυτό της παριστάνοντας σ' εκείνο το μέρος τη νεαρή μορφωμένη συγγραφέα. Κι έτσι έχασα την αυτοπεποίθησή μου και εκφράστηκα δίχως πειθώ, συγκεχυμένα. Ας μη μιλήσω για τον Νίνο. Η παρουσία του μου στέρησε κάθε έλεγχο και ο ποιοτικός λόγος της παρέμβασής του μου επιβεβαίωσε πως εντελώς ξαφνικά είχα χάσει κάθε επιδεξιότητα. Προερχόμασταν από ένα όχι και τόσο διαφορετικό περιβάλλον, είχαμε μοχθήσει και οι δύο για να αποκτήσουμε αυτή τη γλώσσα. Κι όμως εκείνος όχι μόνο την είχε χρησιμοποιήσει με από-

λυτη φυσικότητα, απευθύνοντάς τη με άνεση στον συνομιλητή του, αλλά ανά διαστήματα, όποτε το έκρινε απαραίτητο, τόλμησε μάλιστα να ανακατέψει αυτά τα κομψά ιταλικά με μια αναίσχυντη καταφρόνια, ώστε πολύ σύντομα κατάφερε να ακουστεί απαρχαιωμένο και ίσως κάπως γελοίο το ακαδημαϊκό ύφος εκείνου του άντρα με τα χοντρά γυαλιά. Επομένως, όταν είδα τον τελευταίο να θέλει να ξαναπάρει τον λόγο, σκέφτηκα: Είναι πολύ εκνευρισμένος και αν στην αρχή μίλησε άσχημα για το βιβλίο μου, τώρα θα πει πολύ χειρότερα για να ταπεινώσει τον Νίνο που το υπερασπίστηκε.

Τον άντρα όμως φαίνεται πως τον απασχολούσαν άλλα: δεν ξανάφερε την κουβέντα στο μυθιστόρημά μου, ούτε με ξανάβαλε στον χορό. Επικεντρώθηκε σε κάποιες εκφράσεις που είχε χρησιμοποιήσει ο Νίνο οριακά, τις οποίες όμως επανέλαβε αρκετές φορές: εκφράσεις όπως βαρονική υπεροψία, αντι-αυταρχική λογοτεχνία. Μονάχα τότε κατάλαβα ότι αυτό που τον είχε εξοργίσει ήταν η πολιτική χροιά της κουβέντας. Δεν του άρεσε ετούτο το λεξιλόγιο και το τόνισε, σπάζοντας τη φωνή του με ένα σαρκαστικό φαλτσάρισμα (δηλαδή η περηφάνια της γνώσης σήμερα αποκαλείται υπεροψία, δηλαδή και η λογοτεχνία έχει γίνει αντι-αυταρχική;). Κι έπειτα επιδόθηκε σ' ένα επιδέξιο παιχνίδι με τη λέξη εξουσία, δόξα τω Θεώ, είπε, ένα ανάχωμα κόντρα στους ακαλλιέργητους νέους που μιλάνε ακατάσχετα επί παντός επιστητού, ανατρέχοντας στις ανοησίες ποιος ξέρει τίνος φοιτητικού μαθήματος-κατήχησης. Μίλησε για ώρα γι' αυτό το θέμα, απευθυνόμενος άλλοτε στο κοινό και άλλοτε στον Νίνο ή σ' εμένα. Στο τέλος, όμως, έστρεψε τα πυρά του αρχικά στον ηλικιωμένο κριτικό που καθόταν πλάι μου κι έπειτα απευθείας στην Αντέλε, που ίσως ήταν ο πραγματι-

κός του στόχος από την αρχή. Δεν τα βάζω με τους νέους –είπε συνοπτικά–, αλλά με τους γραμματιζόμενους ενήλικους που είναι πάντα έτοιμοι να ασπαστούν από ιδιοτέλεια και μόνο την τελευταία μόδα της ηλιθιότητας. Επιτέλους, στο σημείο αυτό σώπασε κι έκανε να φύγει με χαμηλόφωνα αλλά έντονα συγγνώμη, μπορώ να περάσω; ευχαριστώ.

Οι παρόντες σηκώθηκαν για να περάσει, εχθρικοί αλλά πάντως γεμάτοι σεβασμό. Την ίδια στιγμή όμως συνειδητοποίησα ότι ήταν ένας άνθρωπος με κύρος, και μάλιστα με τέτοιο κύρος, ώστε ακόμη και η Αντέλε αποκρίθηκε στο βαρύθυμο νεύμα του αποχαιρετισμού του με ένα εγκάρδιο: Ευχαριστώ, γεια σας. Ίσως γι' αυτό να εξέπληξε όλους ο Νίνο, όταν με επιτακτικό και συνάμα χλευαστικό ύφος, δείχνοντας πως ήξερε με ποιον είχε να κάνει, τον αποκάλεσε με τον τίτλο του καθηγητή –*κύριε καθηγητά, πού πάτε, μη φεύγετε*– κι αμέσως, χάρη στα ευκίνητα μακριά του πόδια τού έκοψε τον δρόμο, ήρθαν πρόσωπο με πρόσωπο, του είπε κάτι φράσεις σ' εκείνη την καινούρια γλώσσα του την οποία εκεί όπου βρισκόμουν ούτε άκουγα ούτε πολυκαταλάβαινα, φράσεις που έμοιαζαν σαν ατσάλινα καλώδια κάτω από τον καυτό ήλιο. Ο άντρας τον άκουγε ακίνητος, δίχως ίχνος βιασύνης, κι έπειτα έκανε μια κίνηση με το χέρι, σαν να του έλεγε *κάνε στην άκρη*, και προχώρησε προς την έξοδο.

3

Σηκώθηκα από το τραπέζι, σαστισμένη, προσπαθούσα να συνειδητοποιήσω ότι ο Νίνο ήταν στ' αλήθεια εκεί, στο Μιλάνο, σ' εκείνη την αίθουσα. Και να τος τώρα που περπατούσε

προς το μέρος μου χαμογελώντας, με βήμα ατάραχο, δίχως να βιάζεται. Σφίξαμε τα χέρια, το δικό του ήταν ζεστό, το δικό μου παγωμένο, και είπαμε πόσο χαιρόμασταν που ξαναβλεπόμασταν ύστερα από τόσο καιρό. Το γεγονός ότι επιτέλους ήξερα πως τα χειρότερα εκείνης της βραδιάς είχαν περάσει και τώρα ο Νίνο ήταν μπροστά μου, αληθινός, μετρίασε την κακή μου διάθεση όχι όμως και την ταραχή μου. Τον σύστησα στον κριτικό που τόσο γενναιοδωρα είχε εγκωμιάσει το βιβλίο μου, του είπα ότι ήταν ένας φίλος από τη Νάπολη, ότι ήμασταν μαζί στο λύκειο. Ο καθηγητής, παρότι κι αυτός με τη σειρά του είχε δεχτεί μερικά από τα βέλη του Νίνο, ήταν ευγενής, τον επιδοκίμασε για το πώς χειρίστηκε τον άντρα με τα χοντρά γυαλιά, αναφέρθηκε με συμπάθεια στη Νάπολη και του απευθύνθηκε σαν να μιλούσε σε κάποιο λαμπρό φοιτητή που χρειαζόταν ενθάρρυνση. Ο Νίνο τού εξήγησε ότι ζούσε χρόνια στο Μιλάνο, ασχολιόταν με την οικονομική γεωγραφία και ότι ανήκε –και χαμογέλασε– στην πιο άθλια κατηγορία της ακαδημαϊκής πυραμίδας, δηλαδή στους λέκτορες. Μίλησε με γοητευτικό τρόπο, χωρίς το κάπως μωτρωμένο ύφος που είχε ως παιδί, και μου φάνηκε ότι φορούσε πιο ελαφριά πανοπλία από εκείνη που με είχε γοητεύσει στο λύκειο, θαρρείς και είχε ξεφορτωθεί από πάνω του τα περιττά βάρη, για να μπορεί να κονταροχτυπιέται πιο γρήγορα και με χάρη. Πρόσεξα ανακουφισμένη πως δε φορούσε βέρα.

Στο μεταξύ, μερικές φίλες της Αντέλε με είχαν πλησιάσει για να τους υπογράψω το βιβλίο, πράγμα που με συγκίνησε, ήταν η πρώτη φορά που μου συνέβαινε. Δίστασα: δεν ήθελα να χάσω από τα μάτια μου τον Νίνο ούτε στιγμή, ήθελα όμως και να μετριάσω την εικόνα της αδέξιας κοπέλας που μάλλον τους είχα δώσει. Τον άφησα λοιπόν με τον ηλι-

κιωμένο καθηγητή –Ταρρατάνο τον έλεγαν– και υποδέχτηκα ευγενικά τις αναγνώστριές μου. Ήθελα να ξεμπερδέψω γρήγορα, όμως τα αντίτυπα ήταν καινούρια, μύριζαν τυπογραφείο, απείχαν πολύ από τα χιλιοφθαρμένα, δύσσομα βιβλία που εγώ και η Λίλα δανειζόμασταν από τη βιβλιοθήκη της γειτονιάς μας και δε μου πήγαινε να τα καταστρέψω τόσο γρήγορα με το στιλό. Επιστράτευσα την καλύτερη καλλιγραφία μου από την εποχή της δασκάλας Ολιβιέρο, δούλεψα πολύ τις αφιερώσεις που τους έγραφα, με αποτέλεσμα οι κυρίες να περιμένουν ανυπόμονες στην ουρά. Το έκανα με την καρδιά μου να χτυπά δυνατά, ρίχνοντας κλεφτές ματιές στον Νίνο. Έτρεμα στην ιδέα ότι μπορεί να έφευγε.

Δεν έφυγε. Η Αντέλε είχε πλησιάσει εκείνον και τον Ταρρατάνο, κι ο Νίνο τής μιλούσε με σεβασμό και άνεση μαζί. Θυμάμαι τότε που μιλούσε στους διαδρόμους του λυκείου με την καθηγήτρια Γκαλιάνι και μου πήρε λίγη ώρα να παντρέψω στο μυαλό μου τον αλλοτινό άριστο μαθητή με τον σημερινό νεαρό άντρα. Απέριψα όμως μεμιάς, σαν μια περιττή παρέκκλιση που μας έκανε όλους να υποφέρουμε, τον φοιτητή της Ίσκια, τον εραστή της παντρεμένης φίλης μου, το εξαφανισμένο αγόρι που κρυβόταν στο αποχωρητήριο του καταστήματος της πλατείας ντέι Μάρτιρι και πατέρα του Τζεννάρο, ένα παιδί που δεν είχε δει ποτέ του. Το δίχως άλλο η επιδρομή της Λίλας στη ζωή του τον είχε αποπροσανατολίσει, αλλά –τότε το θεώρησα προφανές– ήταν απλώς μια παρένθεση. Όσο σφοδρή κι αν ήταν εκείνη η εμπειρία, όσα βαθιά τραύματα κι αν του είχε αφήσει, τώρα πια είχε τελειώσει. Ο Νίνο είχε ξαναβρεί τον εαυτό του και χαιρόμουν γι' αυτό. Σκέφτηκα: Πρέπει να πω στη Λίλα ότι τον είδα, ότι είναι καλά. Όστερα άλλαξα γνώμη: Όχι, δε θα της το πω.